

تحلیل کارکردهای اجتماعی و فرهنگی نماز در جامعه

عباس محمدی

دکتری حرفه ای مدیریت استراتژیک و دانشجوی دکتری تخصصی مدیریت برنامه ریزی و امور فرهنگی واحد علوم تحقیقات تهران، مدرس دانشگاه. (Email : abaasm41@gmail.com)

چکیده:

در اسلام نماز یکی از شاخص‌ترین آیین‌هاست. اولین جزء نماز اراده و قصد است. در جامعه شناسی کارکردی نیز به قصد و هدفی که از اعمال کنش‌ها در نظر گرفته می‌شود، قصد یا نیت گفته می‌شود و به چنین کنشی، کنش هدفمند اطلاق می‌گردد که کارکردهای خاصی را به دنبال دارد. آثاری که در نیت نمازگذار مطرح بوده‌اند، کارکرد آشکار و آنچه از ابتدا در نیت او مطرح نبوده است، کارکرد پنهان نام دارند. از کارکردهای آشکار نماز می‌توان به ابراز بندگی و انجام امر الهی، افزایش درجه خلوص، دور شدن از بدی‌ها و... اشاره کرد. در این پژوهش سعی شده است تا برخی کارکردهای پنهان نماز با هدف شناسایی کارکردهای اجتماعی و فرهنگی نماز به عنوان بزرگ‌ترین عبادت و مهم‌ترین سفارش انبیاء و شناخت اهمیت نماز به عنوان کنش فردی و جمعی که روح انضباط را در انسان تقویت می‌کند، معرفی شوند. این پژوهش بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته است. و اطلاعات مورد نیاز از کتاب‌ها و مقالات صاحب نظران گردآوری، استخراج و سپس در چارچوب نظریه کارکردگرایی تحلیل شده است. و در نتیجه ملاحظه شد که اعتقادات دینی باعث انسجام و همبستگی گروهی، احساس مسئولیت، اعتماد و هویت اجتماعی و همچنین بازدارندگی از اعمال خلاف، آرامش و پیشرفت اجتماعی می‌شود. بنابراین اعتقادات دینی دسترسی به اهداف مشترک را تسهیل می‌کند که می‌توان از آن به عنوان یک سرمایه اجتماعی معنوی نام برد.

واژگان کلیدی: نماز، کارکرد اجتماعی، مناسک دینی، کنش فردی و جمعی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

هزاران سال است که دین تأثیر نیرومندی بر زندگی انبای بشر داشته است. دین، به این یا آن شکل، در همه جوامع شناخته شده بشری وجود دارد. قدیمی‌ترین جوامعی که می‌شناسیم، و از آن‌ها فقط یافته‌های باستان‌شناسی در دست داریم، نشانه‌های واضحی از نمادها و مناسک دینی از خود به جا گذاشته‌اند (گیدنز، ۷۶۶: ۱۳۸۸). دین به عنوان یک نهاد اجتماعی با خصیصه فردی و اجتماعی، از ارزش‌ها و قواعد اجتماعی پشتیبانی می‌کند و جهت دهنده و مظهر قدرت جامعه و انسان، بسترساز ارتباطات انسانی و موجب ثبات، استمرار و همبستگی جامعه است. از سوی دیگر دین ارزش‌ها را می‌آفریند و هنجارها را شکل می‌دهد به ارزش‌های ثابت اخلاقی قداست می‌بخشد، زندگی انسان از آن معنی می‌گیرد و راهنمای مؤثری برای هدایت و سعادت انسان در دنیا و آخرت است. دین کارکردهای مختلفی را برای جامعه و فرد به انجام می‌رساند. دین برای جامعه معنایی از اجتماع و اجماع را به وجود می‌آورد و آن را تحکیم می‌بخشد. رفتارهای ضد اجتماعی را منع نموده و راه‌هایی را برای انسجام دوباره متخلفین پیشنهاد می‌کند (تنهایی، ۱۳۹۰، ص. ۵۹). مناسک و آیین‌ها را می‌توان از ارکان بنیادین هر دین به شمار آورد که شخص به واسطه مشارکت در آنها قصد ارتباط با امر مقدس را دارد. فهم مناسک و نقش و کارکرد آن‌ها، به ویژه در عرصه جمعی از جمله موضوعاتی است که توجه جامعه‌شناسان و انسان‌شناسان دین را به خود معطوف ساخته است. «منسک» بر وزن مفعَل مصدر میمی از ماده «نُسک» به معنای عبادت است و «مناسک» جمع آن به معنای فرائض و عبادات است. چنانچه آیه شریفه «لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُكَ فِي الْأَمْرِ وَأَدْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُسْتَقِيمٍ» (حج، آیه ۶۷)، مُشعر به آن است. تمامی امت‌های گذشته دارای عباداتی خاص بودند و به انجام آن اهتمام داشته‌اند. در

فرهنگ دینی برخی از مناسک و عبادات افزون بر طریقت آنها جهت تقرب الی الله، دارای آثار و پیامدهای اجتماعی، سیاسی نیز هست .

در اسلام نماز یکی از شاخص‌ترین آیین‌هاست. اولین جزء نماز اراده و قصد است. در جامعه شناسی کارکردی نیز به قصد و هدفی که از اعمال کنش‌ها در نظر گرفته می‌شود، قصد یا نیت گفته می‌شود و به چنین کنشی، کنش هدفمند اطلاق می‌گردد که کارکردهای خاصی را به دنبال دارد. آثاری که در نیت نمازگذار مطرح بوده‌اند، کارکرد آشکار و آنچه از ابتدا در نیت او مطرح نبوده است، کارکرد پنهان نام دارند. از کارکردهای آشکار نماز می‌توان به ابراز بندگی و انجام امر الهی، افزایش درجه خلوص، دور شدن از بدی‌ها و... اشاره کرد. در این پژوهش سعی شده است تا برخی کارکردهای پنهان نماز معرفی شوند.

۲. اهمیت و اهداف

جامعه‌شناسان دین که در پی بررسی مناسبات دین و جامعه، شناخت اندیشه‌ها، سازمان‌ها، نهادها، مناسک و شعایر دینی هستند ضمن توجه به تأثیرگذاری دین در نظام اجتماعی و کنش‌های فردی و اجتماعی، به نقش و کارکردهای اجتماعی باورداشت‌ها و عملکردهای دینی می‌پردازند. دین از دو رکن مشترک و اساسی باورها و اعمال تشکیل شده است. باورها وضعیتی از عقاید و اعمال شیوه‌ای از کنش اجتماعی است. بخشی از کنش‌های دینی که مراسم و مناسک هستند، جزء لاینفک و مهم دین محسوب می‌شوند که می‌تواند منشأ تحولات فراوانی در عرصه حیات اجتماعی باشند. به عقیده برخی از جامعه‌شناسان برای فهم جامعه‌شناسی دین، شعایر و آداب از اهمیت بیشتری برخوردارند .

نظر به چنین اهمیتی، این مقاله با توجه به برخی از ویژگی‌های منحصر به فرد نماز و تأثیرگذاری آن به عنوان یک کنش اجتماعی، در پی بررسی آثار، مناسبات اجتماعی و کارکردهای آن است. در این راستا دو هدف اساسی را پیگیری می‌کنیم :

- شناسایی کارکردهای اجتماعی و فرهنگی نماز به عنوان بزرگ ترین عبادت و مهم ترین سفارش انبیاء.
- شناخت اهمیت نماز به عنوان کنش فردی و جمعی که روح انضباط را در انسان تقویت می کند .

۳. روش و چارچوب نظری

این پژوهش بر اساس مطالعات کتابخانه ای و با روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته است. در این پژوهش اطلاعات مورد نیاز از کتاب ها و مقالات صاحب نظران گردآوری، استخراج و سپس در چارچوب نظریه کارکردگرایی تحلیل شده است.

برای تحلیل هر موضوع، گاهی موضوع را تجزیه و اجزای تشکیل دهنده آن را مطالعه می کنند و گاهی با حفظ پیوستگی اجزا و عناصر آن را مورد بررسی قرار می دهند. در مطالعه جامعه شناسختی با رویکرد کارکردگرایی با تکیه بر طریقه دوم سعی می شود ماهیت درهم تنیده یک نظام اجتماعی را در کلیتش درک نمایند. از این رو با حفظ پیوستگی کلیت اجزا و عناصر به دنبال بررسی یک فعالیت اجتماعی هستند که موجبات تطابق و سازگاری اجزای مختلف ساختار را فراهم می سازد. کارکردگرایان، جامعه را شبکه سازمان یافته ای از گروه های در حال تعاون و همکاری تصور می کنند که اعضای آن از قوانین و ارزش های مشترکی تبعیت می کنند

کارکردگرایی از جمله مکاتب جامعه شناسی است که به ذکر نظریاتی پرداخته است که حوزه فعالیت شان در پارادایم اثباتی قرار دارد. آنچه در این نظریات، مهم و کلیدی است توجه به نظم و ثبات در جامعه است که اکثر نظریه پردازان کارکردگرایی بدان توجه داشته اند، مانند دورکیم که دین را در مطالعاتش به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی می داند که کارکرد آن همبستگی، انسجام و نظم است (اسکید مور، ویلیام، ۱۳۸۵، ص. ۱۶۶).

گیدنز در تعریف کارکردگرایی می‌نویسد: «دیدگاهی نظری بر پایه این اندیشه که رویدادهای اجتماعی را می‌توان به بهترین وجه برحسب کارکردهایی که انجام می‌دهند - یعنی کمکی که به دوام و بقای جامعه می‌کنند- تبیین کرد» (گیدنز، ۱۳۸۷، ص. ۸۰۰).

به طور کلی تأثیرات و الزام‌های مراسم و مناسک را می‌توان در دو سطح کنش فردی و کنش جمعی بررسی کرد:

الف) سطح کنش فردی: در این سطح تأثیراتی هست که مناسک و مراسم دینی برای افراد کنشگر در همه ادوار ایجاد می‌کند، چنان که قرآن کریم و احادیث به آنها اشاره دارد؛ مانند تأثیری که نماز به عنوان یک منسک الهی بر هر کنشگری (نمازخوان) در جلوگیری و پیشگیری از جرم دارد. «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ؛ همانا نماز انسان را از زشتی و پلیدی باز می‌دارد» (عنکبوت، آیه ۴۵). به طور کلی برخی از تأثیرات و کارکردهای مراسم و مناسک در سطح کنش فردی عبارتند از: دوری از کجروی اجتماعی، الگوپذیری، کسب آرامش درونی، افزایش مسئولیت فردی، نظم‌پذیری، آمادگی برای فداکاری، درونی‌شدن هنجارها و ارزش‌های دینی و... کارکردهای فوق برای هر کنشگری در هر زمانی حاصل خواهد آمد. این آثار فردی محدود به انسان‌های خاصی در زمان خاصی نخواهد بود.

ب) سطح کنش جمعی: در سطح کنش جمعی نیز به تأثیراتی اشاره دارد که حاصل از انجام کنش‌های جمعی در سطح اجتماعی است. این کنش‌ها به صورت پویا و زنده برای همه نسل‌ها در همه زمان و مکان تأثیرگذار خواهد بود؛ مانند آثاری که گردهمایی مسلمانان در اجتماع حج به جا می‌گذارد. برخی از تأثیرات و کارکردهای کنش‌های جمعی عبارتند از همبستگی اجتماعی، وفاق اجتماعی، بازیابی هویت جمعی، ایجاد پیوندهای فرانسلی و... به نظر می‌رسد همین ویژگی سبب می‌شود که در دین اسلام اصول ثابتی وجود داشته باشد که به مقتضای فطرت انسانی برای همه انسان‌ها در همه زمان‌ها و مکان‌ها تأثیرگذار باشد.

به همین منظور در این پژوهش با بررسی کارکردهای اجتماعی و فرهنگی نماز به عنوان یک فریضه واجب بر هر مسلمان که غایت و نهایت خلقت او تکامل و خلیفه الله می باشد. و با توجه به زندگی اجتماعی انسان که بعد اجتماعی، یکی از ابعاد مهم وجود انسان است. نیازهای جسمی؛ نیاز به روابط اجتماعی و نیاز به ارزش، احترام، و عزت نفس و... از مهم‌ترین نیازهای انسان می باشد که انگیزه های او در بروز رفتارهای اجتماعی و چگونگی حضورش در جامعه را شکل می دهد. از این رو فریضه نماز بر اساس آنچه گفته شد می تواند نقش اساسی در ایجاد انگیزه مثبت در مسیر پاسخگویی به نیازهای فوق باشد.

۴. مباحث نظری

نماز در لغت به معنی دعا، تبریک و تمجید است. بعضی گفته‌اند: (صلاه) مشتق از کلمه (صلاء) است که به معنای آتش برافروخته است و از این جهت به این عبادت خاص (صلاه) گفته شد، زیرا کسی که نماز بخواند، خود را به وسیله این عبادت از آتش برافروخته الهی دور می‌سازد. (ر.ک المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۸۵) بعضی از بزرگان نیز صلاه را از (تصلیه) مشتق دانسته‌اند؛ به این معنا که عرب هنگامی که می‌خواست چوب کج را راست کند آن را به آتش نزدیک کرده، در معرض حرارت قرار می‌داد و به آن تصلیه می‌گفتند. با توجه به این معنا گویی نمازگزار وقتی به نماز می‌ایستد و توجه به مبدأ اعلا پیدا می‌کند به واسطه حرارتی که در اثر حرکت صعودی و نزدیک شدن به کانون حقیقت معنوی در نفسش حاصل می‌شود، قدرت پیدا می‌کند، کج رفتاری‌های نفس را که بر اثر توجه به غیر خدا و میل به باطل پیدا شده، راست و تعدیل نماید. (ر.ک: پرواز در ملکوت، ص ۲۲).

اجتماع در لغت به معنای گردآمدن، فراهم آمدن و سازگاری داشتن (دهخدا، جلد ۱، ص ۱۰۴۹) می‌باشد. برای شناخت انسان و پدیده‌های مرتبط با او در عرصه اجتماع، دانش جامعه‌شناسی به وجود آمد. کارکردگرایان در جامعه‌شناسی، نظام اجتماعی را دارای اجزای به

هم پیوسته می‌دانند، که برای حفظ ثبات نظام، کارکرد یا تاثیر مثبت دارند(رابرتسون، یان، ۱۳۷۲، صص. ۳۵-۳۷).

یکی از مهم‌ترین این اجزاء، دین است. اسلام برای اجتماع اهمیت زیادی قائل است. علامه طباطبایی در این باره می‌گوید: « اسلام تنها دینی است که اساس خود را بر پایه اجتماع قرار داده است به‌گونه‌ای که در هیچ شانی از شئون خود به اجتماع بی اعتنا نبوده است. تمام احکام و مقررات را نیز در قالبی اجتماعی بیان داشته است و تا آنجا که ممکن بوده، روح اجتماعی بودن را در تمام احکام و مقررات خود وارد نموده است. »

امیل دورکیم که از نخستین جامعه شناسان دین به شمار می‌رود، بر آن است که یک اجتماع مذهبی همواره از طریق آیین که اقدامی رسمی و دارای سبک خاص است مانند نماز، ورد یا ذکر یا تزکیه تشریفاتی، به سوی امر مقدس هدایت می‌شود. آیین جزء ضروری مذهب است (رابرتسون، ص ۳۳۲).

۴-۱. نماز و انسجام اجتماعی

استحکام و دوام اجتماعی به وسیله مراسم و مناسک گوناگون دینی و با خلق ارزش‌ها و باورهای مشترک ایجاد می‌شوند. در جامعه اسلامی، مفهوم نماز یک ارزش و نمود و ظاهر آن هنجار و از رسوم اخلاقی است. هنجارها قواعد و رهنمودهای مشترکی هستند که رفتار مناسب را در وضعیتی معین قرار می‌دهند. هنجارها تعیین می‌کنند که افراد جامعه در شرایط معین، چگونه رفتار کنند(رابرتسون، ص. ۶۱). رسوم اخلاقی نیز هنجارهای نیرومندی هستند که از نظر اخلاقی مهم محسوب می‌شوند(همان، ص. ۶۲) اما این ارزش‌ها هستند که محتوای هنجاری یک جامعه را تحت تاثیر قرار می‌دهند. وقتی فردی به نماز می‌ایستد، افراد جامعه نه تنها احساس دوری از او را ندارند، بلکه به دلیل مشاهده یک هنجار اجتماعی مقبول، نوعی همبستگی اجتماعی بین آنها تقویت می‌شود. این همبستگی و انسجام زمانی بیش‌تر احساس

می‌شود که نماز به صورت جماعت برگزار شود. مانند نماز جماعت در مسجد، ادارات، سازمان‌ها، نماز جمعه، نماز استسقاء و ...

صریح‌ترین آیه‌ای که به موضوع همبستگی اجتماعی اشاره دارد، آیه ۱۰۳ سوره آل عمران است. در این آیه، هیچ‌یک از ویژگی‌های انسانی از جمله مشترکات قومی، خونی، نژادی، زبانی و ... به عنوان عامل همبستگی شناخته نشده است، زیرا هیچ‌یک از این ویژگی‌ها برخاسته از فطرت مشترک همه انسان‌ها نیست. در نتیجه، هرچند در مواردی موجب هم‌گرایی و جمع کردن عده‌ای می‌شود، اما عده بیشتری را خارج می‌کند. این امر خود، عامل گسست و جدایی می‌شود. عاملی که در این آیه، مورد تأکید قرار گرفته است، پیروی عقیدتی و التزام عملی به دین اسلام است و از همگی خواسته است که به ریسمان الهی چنگ زده و از هرگونه تفرقه پرهیز کنند.

نکته مهم در این آیه، این است که از مسلمانان خواسته شده، همگی به صورت همبسته و در قالب امت اسلامی بر محور دین اسلام و آموزه‌های آن، به صورت یک اجتماع واحد جمع شوند و به ریسمان الهی چنگ بزنند، نه آنکه هر یک از آنها به صورت جداگانه و فردی مؤمن شوند و ایمان بیاورند (طباطبایی، ج ۳، ص ۳۶۹).

۲-۴. نماز و هویت اجتماعی

یکی دیگر از کارکردهای نماز، ایجاد هویت اجتماعی است که آثاری از جمله احساس تعلق اجتماعی را در پی دارد. انسان از راه انجام مناسک دینی، با خداوند متعال ارتباط برقرار می‌کند. از این‌رو، پاک‌سیرتی در او تقویت شده و احساس تعلق و خیرخواهی بیش‌تر نسبت به جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند را به‌دست می‌آورد. این احساس تعلق، وجودی سالم‌تر و روحیه‌ای بالاتر و در نتیجه جامعه‌ای بانشاط‌تر را به وجود می‌آورد.

در بررسی ارتباط نماز و تقویت هویت اجتماعی نمی‌توان نقش شرایط، زمینه‌ها، آثار و نمادهای مربوط به این عمل عبادی را نادیده گرفت. برای مثال یکی از زمینه‌های اجرای نماز، مسجد است که تاثیر زیادی در هویت اجتماعی - دینی دارد.

تقدس یک مکان، پرکشش‌ترین شاخصه برای جذب مردم است. حضور تدریجی جمعیت در یک محل با هدف نیایش، هویت جدیدی را برای آن مکان به وجود می‌آورد.

ذکر و نماز و نیایش آنگاه که با سامان زندگی اجتماعی به هم می‌آمیزد، معجزه اسلام را در آرایش منظومه احکام عبادی آن آشکار می‌سازد. مسجد، مظهری از این هم آمیختگی است، نماز در مسجد و با جماعت مؤمنان، همگانی نشستن بر گرد سفره میهمانی خداوند است و این خود بارش رحمت الهی را انبوه‌تر و دلنشین‌تر می‌سازد (امام خامنه‌ای).

اذان به عنوان یکی از مقدمات نماز که مستحب است با صدای بلند و در حالت ایستاده گفته شود نیز در تقویت هویت اجتماعی موثر است. «هر ملتی در هر عصر و زمان، برای برانگیختن عواطف و احساسات افراد خود و دعوت آنها به وظایف فردی و اجتماعی‌شان شعاری داشته است. این موضوع در دنیای امروز به صورت گسترده‌تری مورد توجه است. مسیحیان در گذشته و امروز با نواختن صدای ناقوس کلیسا این کار را انجام می‌دهند و مسلمانان از شعار اذان استفاده می‌کنند که با معناتر و مؤثرتر است (مکارم شیرازی، ج ۴، ص. ۴۳۷).

یکی از دلایل تأثیر نماز در تقویت هویت اجتماعی، تجلی آن در ادبیات است. برای مثال این مسأله در اشعار عطار، مولوی، حافظ شیرازی و حکایات سعدی و مناجات نامه خواجه عبدالله انصاری مطرح شده است.

۳-۴. نماز و اعتماد اجتماعی

اعتماد، کارکردی است که از اخلاص در نماز نشأت می‌گیرد. برخی فرازهای نماز مانند ایاک نعبد و ایاک نستعین انسان را به سوی اعتماد به خداوند و اصل قرار دادن حضرتش گرایش

می‌دهد. اگر این اعتماد درونی گسترش کمی و کیفی پیدا کند، پدیده‌ای به نام اعتماد اجتماعی در سطح جامعه شکل می‌گیرد.

گذشته از مفاهیم عمیق نهفته در فرازهای نماز، به جماعت خواندن نماز باعث گسترش اعتماد اجتماعی می‌شود. در احکام نماز جماعت نوعی همدلی و همراهی موج می‌زند؛ برای مثال، تبعیت کردن ماموم از امام در افعال و اذکار، مردود بودن هرگونه شک امام یا ماموم و تکیه کردن به صحت عمل طرفین و ...

نماز با اذکار و آدابی که دارد، بهترین مجال تمرین ایمان و اعتماد به خداوند است که خود عامل گسترش ارزش‌ها و اعتماد اجتماعی می‌باشد. از جمله آثار اعتماد اجتماعی برخاسته از عمل عبادی نماز، عمومی شدن صفت امانت داری (وطن دوست، رضا، ۱۳۸۲، ص. ۱۵۳) و گسترش عفت عمومی در سطح جامعه است؛ موضوعی که رابطه تنگاتنگی با ایمان به غیب و اعتقاد راسخ دارد.

خداوند در توصیف نمازگزاران می‌فرماید: «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ؛ نمازگزاران کسانی هستند که امانت‌ها و پیمان‌های خود را رعایت می‌کنند» (معارج، آیه ۳۲).

۴-۴. نماز و آرامش اجتماعی

از دیگر کارکردهای نماز، رسیدن به آرامش اجتماعی است. دین افراد را در نا امنی‌ها مورد حمایت عاطفی قرار می‌دهد و آنها را در حوادث مهم زندگی یاری می‌رساند. در سراسر دنیا هنوز کارهایی مانند تولد، مرگ و ازدواج همچنان با مراسم مذهبی خاص خود همراه است. خداوند نماز را مایه آرامش قلب‌ها معرفی کرده است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» و از آن به عنوان عامل یادآوری خود یاد می‌کند: «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي».

۴-۵. نماز و کنترل اجتماعی

ارزش‌ها و هنجارهای مهم اجتماعی، در قلمرو مذهب نیز قرار می‌گیرند و نماز، از طریق تقویت همین ارزش‌ها و هنجارها به کنترل اجتماعی کمک موثری کرده است (رابرتسون، ص. ۳۳۶) و آمار جرم یا بزه را کاهش داده است (همان، ص. ۱۸۰).

با توجه به عوامل انحطاط جامعه از دیدگاه قرآن باید گفت که نماز صحیح به نوعی بازدارنده از انحطاط جامعه است. غصبی نبودن آب و ظرف وضو و غصبی نبودن مکان و لباس نمازگذار از جمله شرایط صحت نماز است. نمازگزار نباید به حقوق دیگران تعدی کند و یا دائم در حال گناه باشد؛ زیرا ادای این فریضه با شرایط ویژه‌اش در اوقات خاص و آن هم در چندین مرتبه در طول روز، نوعی بازدارندگی را در پی دارد.

این کارکرد نماز در قرآن کریم نیز مورد توجه قرار گرفته است: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ؛ نماز باز دارنده از فحشا و بدی است» (عنکبوت، آیه ۴۵).

۴-۶. نماز و پیشرفت اجتماعی

از این اصطلاح، تفسیرهای مختلفی ارائه شده است. در نگرش مادی و الحادی که هستی در ماده منحصر می‌شود، پیشرفت جامعه نیز محدود به این حیطه می‌گردد. اما در دیدگاه الهی که جهان و انسان فراتر از ماده هستند، پیشرفت جامعه نیز فراتر از ماده و دنیای مادی تبیین می‌شود. رستگاری در قاموس اسلام و تفکر دینی، معنای واقعی خود را پیدا می‌کند. پیشرفت و رستگاری در اسلام با کمالاتی همچون صداقت، پاکیزگی و خلوص نیت، پیوند خورده است. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (اعلی، آیه ۱۲).

هدف اصلی از نظریه پردازی در جامعه شناسی، تبیین نظم اجتماعی بوده است. در جامعه شناسی، به هر عمل الگویی و قانون‌مندی که در رفتار مردم بروز کند، نظم اطلاق می‌گردد (اسکیدمور، ص. ۲۲). یکی از مصادیق پیشرفت اجتماعی، مساله نظم است. ماکس وبر دلایل پیروی از نظم را وجود نوعی اقتدار حاکم در اجتماع مانند اقتدار عقلانی یا اقتدار سنتی

می‌داند. در اقتدار عقلانی دلیل پذیرش اقتدار دیگران منفعتی عقلانی است (همان، ص. ۲۵). اقتدار دین نیز به نوعی عقلانی است. زیرا در دین داری منافع عقلانی دنیوی و اخروی وجود دارد، به همین دلیل مراسم و مناسک دینی، از روی اختیار انجام می‌گیرند. نماز به عنوان یکی از این مناسک روح انضباط را در انسان تقویت می‌کند، زیرا باید در اوقات معینی برگزار شود و تأخیر و تقدم در آن باعث بطلان نماز است. آداب و احکام دیگر نماز نیز پذیرش نظم را در برنامه‌های زندگی آسان می‌سازد.

۵. تحلیل یافته‌های پژوهش

دین بخش مهمی از فرهنگ و ترکیبی از باورها و کنش‌ها است. اگر چه مطالعه جنبه‌های اعتقادی دین تا اندازه‌ای موجه است ولی چنانچه که برخی از جامعه‌شناسان نیز به آن اشاره نموده‌اند برای فهم جامعه‌شناسی دین مطالعه شعائر و مناسک دینی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. رابرتسون اسمیت از مردم‌شناسانی است که قبل از دورکیم به نقش مراسم دینی بیش از باورهای دینی تأکید داشت. او معتقد بود عملکردهای مذهبی از باورداشت‌های مذهبی بیشتر اهمیت دارند. رادکلیف براون از دیگر مردم‌شناسانی است که اعتقاد دارد برای شناخت دین باید به مناسک دینی توجه کرد (همیلتون، ۱۳۷۷، ص. ۱۹۹). علاوه بر مردم‌شناسان، جامعه‌شناسان نیز به این موضوع توجهی خاص داشتند. مطالعات یواخیم واخ، امیل دورکیم و... به عنوان بنیان جامعه‌شناسی خود گواه خوبی در این زمینه می‌باشد. در میان جامعه‌شناسان اسلامی ابن‌خلدون که برخی از محققین او را پدر جامعه‌شناسی می‌دانند، به نقش آیین‌ها و آداب دینی توجهی خاص داشت. اودی از جامعه‌شناسان کارکردگرا اعتقاد دارد نظم اجتماعی از طریق آیین‌های دینی استوار می‌شود. یواخیم واخ می‌گوید مطالعه مراسم و مناسک به هیچ وجه از زمینه‌های اعتقادی دین کم‌ارزش‌تر نیستند. دورکیم، مناسک را برای زندگی اخلاقی همان‌قدر ضروری می‌بیند که خوراک برای رشد و نگه داشت جسم ضرورت

دارد(همیلتون، ص. ۱۷۹). از سوی دیگر شرکت در مراسم و مناسک در دنیای جدید را بایستی با تأملاتی خاص نظر کرد.

همیلتون می‌گوید: « این را دیگر نمی‌شود در جامعه جدید پذیرفت که شرکت‌کنندگان در مناسک بدون کمترین اطلاع از نسبت عملکردشان و با انگیزه‌های یکسره متفاوت این مراسم را برگزار کنند. لاقلاً در دین اسلام و با مشاهداتی که انجام گرفته این فرض منتفی است» همان، ص. ۲۰۱). لذا چنین به نظر می‌رسد در جامعه جدید مراسم و مناسک بدون برخوردارگی از درجه مطمئنی از نظام اعتقادات قادر به ادامه حیات نیستند و باید اعتقادات و انجام فرایض دینی را به مثابه یک کل واحد به حساب آورد. اکثر تفسیرهای قابل قبول تفسیرهایی هستند که مسائل نظری و عملی در دین را به مثابه مقوله واحدی می‌بینند که به طور جدایی‌ناپذیر به هم مرتبط هستند. بنابراین یک بخش بسیار مهم از دین همان مراسم و مناسک دینی است. ولی آنچه که مراسم و مناسک را در حیات اجتماعی جامعه ما از دیگر جوامع متمایز می‌سازد، نه وجود مراسم و مناسک، بلکه ویژگی‌هایی از جمله گستردگی، تنوع، قدمت، تداول، تأثیرگذاری، هنجارآفرینی و نقش‌آفرینی آنها در کنش‌های فردی و اجتماعی و ... است.

توکویل معتقد است که اعتقادات مذهبی نوعی انضباط اخلاقی در افراد پدید می‌آورد و در جامعه ای که انسجام آن مورد تهدید فردگرایی قرار گرفته، می‌تواند باعث همبستگی شود؛ زیرا این اعتقادات روح همگانی را در آنها ایجاد می‌کند و مسئولیت اجتماعی افراد را یادآور می‌شود (ویلیم، ۱۳۷۷). کنت معتقد است اگر اعتقادات دینی نبود، جامعه از هم می‌گسیخت، وی از اعتقادات دینی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اجماع اجتماعی یاد می‌کند و آن را سنگ بنای سامان اجتماعی می‌داند که همان شیرازه نیرومندی است که افراد جامعه را به همدیگر پیوند می‌دهد (کوزر، ۱۳۸۲ و آرون، ۱۳۸۱). دورکیم معتقد است که اعتقادات مذهبی باعث میشود، افراد وابسته و مطیع یک قدرت خارجی شوند (همیلتون، ۱۳۷۷). به طوری که افراد

منافع شخصی خود را از یاد می برند. در واقع اعتقادات دینی نوعی اقتدار اخلاقی به همراه دارد که احساس ملکوتی را در افراد بیدار می کند (آرون، ۱۳۸۱). او معتقد است اعتقادات دینی یک دید مشترکی از جهان به افراد جامعه اعطا می کند که سازماندهی افراد را تسهیل می کند (ترنر و بیگلی، ۱۳۸۴). به زعم بینگر اعتقادات دینی یک سری ارزشهای مطلق که افراد برای زندگی به آنها نیاز دارند فراهم می کنند. این ارزشهای مطلق پاسخی برای مسأله مرگ و زندگی که انسان نیاز به آن دارد فراهم می کند (توسلی، ۱۳۸۰). دیویس معتقد است از آنجا که هدف های گروهی فطری نیستند باید با وسایلی حفظ شوند بنابراین برای دستیابی به این هدف، هدفهای گروهی باید با کنش های فردی پیوند خورده و کارکرد اعتقادات دینی انجام این کار است (همیلتون، ۱۳۷۷).

۶. نتیجه

نماز عملی با شرایط خاص خود است که آثار فردی زیادی نیز دربر دارد. با نگاهی کارکردگرایانه به این فریضه در عرصه اجتماع می توان دریافت که تاثیرات اجتماعی زیادی نیز دارد مانند ایجاد آرامش اجتماعی، کنترل و اصلاح اجتماعی و تقویت اعتماد و هویت اجتماعی دارد. نکته قابل توجه آن است که این تأثیرها آن گاه بیش تر می شود که این آیین دینی با جزئیات و شرایط صحت آن بجا آورده شود و همچنین به صورت دسته جمعی (جماعت) برپا گردد. با تحلیل کارکردی نماز تاحدی می توان دلیل سفارش های زیاد بر به جماعت خواندن آن در دین را فهم نمود. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

با تلفیق دیدگاه های مطرح شده از سوی اندیشمندان درباره اعتقادات دینی می توان گفت: افراد جامعه برای رسیدن به اهداف گروهی باید کنش های فردیشان را با یکدیگر پیوند دهند و اعتقادات دینی مشترک همان شیرازه نیرومندی است که به واسطه دید مشترکی که از جهان به افراد اعطا می کند، آنها را یکپارچه تر و هماهنگ تر می کند و باعث همبستگی گروهی بین

آنان می شود که بنابراین رسیدن به اهداف مشترک را برای آنها تسهیل می کند. اعتقادات دینی ضمناً نوعی اقتدار به همراه دارد که به واسطه آن یک سیستم کنترل درونی در افراد ایجاد می کند و نوعی روح همگانی را در کالبد جامعه می دمد که باعث می شود، افراد جامعه احساس مسئولیت بیشتری نسبت به اعضای دیگر داشته باشند همچنین این کنترل درونی یک نیروی باز دارندگی نسبت به برخی اعمال (نظیر جرم و انحرافات اجتماعی) در افراد ایجاد می کند و آنها را وادار به احترام به حقوق دیگران طی روابط و مناسبات اجتماعی شان خواهد کرد. به طوری که ملاحظه می شود، اعتقادات دینی باعث انسجام و همبستگی گروهی، احساس مسئولیت، اعتماد و هویت اجتماعی و همچنین بازدارندگی از اعمال خلاف، آرامش و پیشرفت اجتماعی می شود. بنابراین اعتقادات دینی دسترسی به اهداف مشترک را تسهیل می کند که می توان از آن به عنوان یک سرمایه اجتماعی معنوی نام برد .

منابع

- قرآن کریم
- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۷۵). مقدمه ابن خلدون، ترجمه محمد پروین گنابادی (تهران، علمی فرهنگی، ج ۱ .
- اسکید مور، ویلیام (۱۳۸۵). تفکر نظری در جامعه شناسی، جمعی از مترجمان، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵، چاپ اول .
- آرون، ریمون (۱۳۸۱). مراحل اساسی اندیشه در جامعه شناسی، ترجمه محمد باقر پرهام، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ترنر، جان اتان و بیگلی، ال (۱۳۸۴). پیدایش نظریه جامعه شناسی، ترجمه عبدالعلی لهسایی زاده، شیراز: نوید.
- تنهایی، حسین (۱۳۹۰). جامعه شناسی دینی در شرق باستان. تهران: بهمن برنا.

- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷
- رابرتسون، یان (۱۳۷۲). درآمدی بر جامعه (با تاکید بر نظریه‌های کارکردگرایی، ستیز و کنش متقابل نمادی)، ترجمه حسین بهروان، آستان قدس رضوی، مشهد .
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ق.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، بی نا، بی جا، بی تا.
- کوزر، لوئیس (۱۳۸۲). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران : انتشارات علمی، چاپ دهم.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی، منوچهر صبوری، تهران، نی، چاپ بیست و دوم .
- وطن دوست، رضا (۱۳۸۲). امانت داری در آموزه‌های اسلامی، مجله تخصصی الهیات و حقوق، سال چهارم، زمستان، ش ۱۴ .
- ویلم، ژان پل (۱۳۷۷). جامعه شناسی ادیان، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: تبیان.
- همیلتون، ملکوم (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی دین. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی